DOI: 10.32844/2222-5374-2020-105-3.45

УДК: 343.98

Захарова Г. В.,

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ВНАСЛІДОК ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСЬКИХ ДІЙ В СФЕРІ ТУРИЗМУ

Метою статті є дослідження правового регулювання та правозастосовної практики з питань забезпечення відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні внаслідок вчинення шахрайських дій в сфері туризму, виявлення проблемних аспектів у цьому напрямку, та внесення нормативних законодавчих пропозицій з покращення правового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні. У статті розглядаються окремі питання щодо забезпечення відшкодування шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням внаслідок вчинення шахрайських дій в сфері туризму. Аналізуються питання правового регулювання за вітчизняним законодавством та законодавством окремих Європейських держав щодо відшкодування державою завданої потерпілим шкоди. Наголошується, що в пріоритеті для потерпілих від шахрайських злочинних дій стоїть вимога про відшкодування завданої шкоди, а також питання щодо відшкодування, компенсації такої шкоди. Доводиться, що добровільне відшкодування шкоди потерпілим особам з боку злочинців напряму залежить від якості та сукупності зібраних щодо них обвинувальних доказів, що повністю викривають їх злочинну діяльність. Між тим, законодавець питанням можливості добровільної відшкодування шкоди особою, яка її завдала, як і перевагам здійснення нею добровільної відшкодування шкоди, не приділив достатньої уваги. Зазначаються правові положення, що підлягають врегулюванню з цього питання. Акцентується увага на необхідності своєчасності проведення органами досудового розслідування відповідних традиційних заходів, направлених на пошук та встановлення місця знаходження, перебування, як рухомого, так і нерухомого майна, цінних паперів, коштовностей тощо, на які може бути накладено арешт, з метою забезпечення відшкодування завданої потерпілому шкоди. Наголошується на ефективності та доцільності використання можливостей Іт-технологій відповідних інформаційних ресурсів, сервісів мережі Інтернет, та моніторингу веб-сайтів, на яких міститься інформація, що може допомогти відшукати якнайшвидше майно злочинців, на яке може бути накладено арешт. Водночас, зазначається, що створення та належне функціонування державного фонду відшкодування потерпілим від злочинів, буде додатковою конституційною гарантією, яка лише сприятиме посиленню соціальної захищеності людини, та підвищить в цілому авторитет держави.

Ключові слова: забезпечення відшкодування шкоди, шахрайські дії в сфері туризму, кримінальне провадження, потерпілий, правове регулювання відшкодування шкоди, державний фонд.

Актуальність теми. Стаючи жертвами шахрайських дій в сфері туризму потерпілі зазнають як майнову так і моральну шкоду, оскільки позбавляються можливості реалізувати своє право на отримання різноманітних туристичних послуг, у зв'язки з чим отримують не лише майнову шкоду, але й моральну, суттєві психологічні травми. Між тим, забезпечення відшкодування шкоди потерпілим в сфері туризму від шахрайських дій не у всіх випадках є ефективним, що вимагає свого дослідження, висвітлення проблемних питань, та внесення пропозицій щодо удосконалення нормативно правового регулювання забезпечення відшкодування шкоди заподіяної шахрайськими діями в сфері туризму.

Стан дослідження: питання відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні неодноразово досліджувалось такими вченими як: В.Т. Нор, Ю.М. Чорноус, М.В. В'юник, Є.М. Карпенко, В.М. Федченко, В.М. Тертишник, С.Є. Абаламський, О.В. Капліна, С.І. Остапенко, Л.М. Лобойко, І.І. Татарин та інші вчені.

Метою статті є дослідження правового регулювання та правозастосовної практики з питань забезпечення відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні внаслідок вчинення шахрайських дій в сфері туризму, виявлення проблемних аспектів у цьому напрямку, та внесення нормативних законодавчих пропозицій з покращення правового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Зростаючий в Україні попит населення на отримання більш комфортних умов в сфері туризму і відпочинку не залишився поза увагою шахраїв, які користуючись значним попитом населення на отримання туристичних путівок та різноманітних туристичних послуг, використовуючи і недостатню обізнаність громадян у цій сфері, дуже часто реалізують за попередньою змовою всілякі шахрайські схеми, ошукаючи громадян, які виявили бажання отримати певні послуги в сфері туризму, тим самим завдаючи останнім значної як майнової так і моральної шкоди.

Проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях поряд зі встановленням всіх обставин, які підлягають доказуванню, вимагає не лише встановлювати осіб, які вчинили вказане правопорушення, але й вживати відповідні заходи направлені на відшкодування завданої потерпілому шкоди. Основними напрямками вказаної діяльності є своєчасне вжиття органами досудового слідства заходів з метою забезпечення можливості відшкодування потерпілим шкоди завданої злочином, що направлені на встановлення майна шахрая, та накладення на це майно арешту з дозволу суду, і можливістю його подальшої конфіскації за вироком суду в цілях відшкодування завданої шахраями потерпілим шкоди.

Для потерпілих від злочинних дій шахраїв, в пріоритеті стоїть вимога про відшкодування завданої їм шкоди, а також питання щодо відшкодування, компенсації такої шкоди. І якщо, шахраїв повністю викрито, здобуто не спростованні докази їх вини, і є розуміння тому, що уникнути кримінальної відповідальності не можливо, але є можливість пом'якшення покарання у зв'язку з добровільним відшкодуванням завданої шкоди. То, у такому разі, з боку осіб, які вчинили вказане правопорушення вживаються

всі можливі заходи направлені на якнайшвидше відшкодування завданої потерпілим шкоди.

Водночас, якщо уважно проаналізувати положення чинного КПК України, то можна бачити, що законодавець питанням можливості добровільної відшкодування шкоди особою, яка її завдала, як і перевагам здійснення нею добровільної відшкодування шкоди, не приділив достатньої уваги. До такого висновку можна дійти, оскільки по перше, не визначено, як обов'язок для слідчих органів проводити роз'яснювальну роботу з підозрюваним щодо його можливості добровільно відшкодувати завдану ним майнову шкоду, що розцінюється як пом'якшуюча вину обставина, і може за певних умов сприяти звільненню від кримінального покарання; по друге, не визначено чіткий порядок, і процедуру здійснення добровільного відшкодування такої шкоди; по третє, не прописано послідовність дій, за дотриманням яких умов, та в присутності кого відшкодування можливе. А також, відсутня як регламентація щодо самого способу передачі певного майна (грошей, цінностей, ювелірних виробів, цінних паперів тощо), так і не визначено складанням яких саме документів здійснюється підтвердження факту відшкодування завданої шкоди.

Окрім цього, доцільно передбачити в положеннях КПК і правовий механізм щодо можливості прийняття участі у відшкодуванні родичів підозрюваного, і навіть іншої фізичної чи юридичної особи, яка виявила бажання добровільно відшкодувати завдану потерпілому кримінальним правопорушенням майнову шкоду, за умови визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини. А саме, коли він підтвердив письмово про свій намір відшкодувати завдану ним шкоду добровільно.

Разом з тим, одним із головних аспектів з питань відшкодування, компенсації потерпілим шкоди внаслідок вчинення шахрайських дій є питання визначення критеріїв, за якими слід розраховувати справедливую та у розумних межах компенсацію за заподіяну шкоду [1, с. 190].

В переважній більшості питання добровільного відшкодування підозрюваним, обвинуваченим шкоди завданої потерпілим залежить від ефективності проведеного розслідування та наявності сукупності не спростованих доказів, які обґрунтовують підозру, обвинувачення. За таких умов, шахрай як правило визнає свою провину і добровільно відшкодовує завдані збитки. Але, більш проблемних питань щодо відшкодування шкоди потерпілим, завданої внаслідок вчинення шахрайських дій, існує у випадках, коли особа шахрай не визнає своєї вини, і не збирається відшкодовувати потерпілим завдану майнову, моральну шкоду.

В такому випадку слід своєчасно проводити відповідну пошукову діяльність, направлену на встановлення місцезнаходження майна, на яке може бути накладено арешт, у тому числі здійснювати перевірку відповідних реєстрів, що містять інформацію про рухоме та нерухоме майно, проводити обшуки, оглядати та вилучати документи, і речі, ініціювати у слідчого судді накладення арешту на таке майно. Крім цього, проводити інші необхідні процесуальні дії, надавати запити та доручення, у тому числі проводити допит осіб, які можуть володіти, чи володіють інформацією про майно, що підлягає арешту. А також, здійснювати перевірки відповідних реєстрів, у яких міститься інформація з прав власності на транспортні засоби, нерухоме майно.

Дуже важливе значення має саме своєчасність проведення органами досудового розслідування відповідних заходів, направлених на пошук та встановлення місця знаходження, перебування, як рухомого, так і нерухомого майна, цінних паперів, коштовностей тощо, на які може бути накладено арешт, з метою забезпечення відшкодування завданої потерпілому шкоди. Для покращення ефективності проведення зазначених заходів вкрай важливо використовуючи можливості ІТ-технологій та здійснювати перевірку способу життя підозрюваного, оглядаючи відповідні інформаційні ресурси, сервіси в мережі Інтернет, у тому числі моніторинг веб-сайтів, на яких міститься інформація, що може допомогти відшукати якнайшвидше певне майно, та перевіряти веб-сторінки підозрюваного і його близьких родичів, на яких може міститися інформація, що цікавить слідство.

Водночас, слід наголосити, що відповідно до положень Конституції України держава гарантує захист прав і свобод людини, як і відповідає перед людиною за свою діяльність щодо забезпечення визначених Конституцією прав і свобод [2]. І тому, оскільки кожна людина і громадянин мають бути захищені, захист майнових, немайнових прав потерпілих від злочину осіб здійснюється у встановленому кримінальним процесуальним законодавством порядку шляхом реалізації відповідних кримінальних процесуальних норм [3, с. 324].

Саме в таких випадках, держава повинна брати на себе певний обов'язок по забезпеченню відшкодування, компенсації шкоди потерпілим. Хоча, нормами цивільного законодавства України регламентовано право потерпілих внаслідок кримінального правопорушення на відновлення порушених прав. Але існують випадки, коли таке відновлення неможливе. Причин цьому може бути декілька: 1) винна у вчиненні кримінального правопорушення особа є неплатоспроможною; 2) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення завдавши майнової шкоди не встановлена і потерпілий позбавлений права пред'явити цивільний позов; 3) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлена, але ухиляється від слідства, а оголошений їй розшук не дає бажаного результату, і тому відновлення порушених майнових прав потерпілого є неможливим [4, с. 109].

Відшкодування шкоди, завданої злочином, є одним з пріоритетних завдань кримінального судочинства, а тому вказане питання активно розробляється у науці. Теоретичні дослідження згаданого питання дійшли до висновку, що відшкодування завданої злочином шкоди, для потерпілого є одним з головних інтересів у кримінальному процесі [5, с. 13].

На практиці ж видно, що конституційні положення, які забезпечують захист прав потерпілого і відшкодування йому заподіяного збитку від злочину, ще не втілені в конкретні правові рішення. Потерпілому не створено реальних умов для здійснення наданих йому на це прав [6, с. 13].

В Україні є актуальним, і до сих пір не вирішеним залишається питання про відшкодування потерпілому шкоди за рахунок держави. Наділення потерпілого правом на таке відшкодування обумовлене закріпленням відповідних положень в актах міжнародно-правового характеру. Так, у розділі «А» додатків до «Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою», (остання, до речі ратифікована нашою державою) міститься положення, відповідно до якого в тих випадках, коли компенсацію неможливо отримати в повному обсязі від правопорушника чи з

інших джерел, державам варто вживати заходів до надання фінансової компенсації [7].

З цього питання, бажано взяти до уваги досвід окремих Європейських держав. Так, за законодавством Франції питання компенсації шкоди потерпілим вирішується спеціальними комісіями з відшкодування шкоди потерпілим від злочинів. Вказані комісії відносяться до соціальних органів та створюються при кожному місцевому суді. Комісія складається з двох судів і одного спостерігача від громадськості. Французьке законодавство ґрунтується на принципі повного відшкодування шкоди. Відповідно до положень Кримінального кодексу Франції, підлягають відшкодуванню: а) шкода, завдана внаслідок застосування до особи насильства, що мало фізичний чи сексуальний характер; б) витрати на лікування та втрату доходу (втрату працездатності); в) втрата на утримання внаслідок смерті потерпілого годувальника [8, с. 36]. У Німеччині, право на відшкодування потерпілому шкоди за рахунок коштів держави існує як складова частина соціального права на компенсацію, незалежно від будь-яких претензій жертви щодо отримання відшкодування від самого правопорушника [9, с. 122].

В Австрії, діє урядова програма, яка надає фінансову допомогу для громадян Європейського економічного простору, які є жертвами злочинів. У цьому випадку компенсація здійснюється Федеральною соціальною службою. Джерелом фінансування її діяльності в цьому напрямі слугують штрафи, які накладаються і стягуються із засуджених осіб. Крім того, в державі паралельно діє і незалежна некомерційна організація, джерелами наповнення її фонду виступають грошові внески членів організації та спонсорська допомога. Вказана структура надає допомогу і відшкодування жертвам злочинів, у тому числі й іноземним громадянам [1, с. 191]. У Великій Британії, виплата відшкодування з боку держави потерпілим від злочинів здійснювалася за спеціальною Програмою відшкодування шкоди потерпілим від злочинів 1961 р. та у порядку цивільного законодавства. Крім того, у Великій Британії існує Служба відшкодування завданої злочином шкоди. Вона керує спеціальним фондом, який створений для надання відшкодування потерпілим від злочинів навіть неістотної шкоди, яка не підпадає під затверджені тарифи загального порядку [9, с. 127]. Законодавством Швейцарії передбачений державний фонд підтримки потерпілих від злочинів, за діяльність якого відповідає спеціальне управління Міністерства юстиції. Питання відшкодування шкоди в країні врегульовується законами. Відповідно до їх положень, потерпілою від злочину може визнаватися особа, на яку було спрямоване протиправне діяння, і так само особа, яка стала потерпілою в результаті такого діяння, чи якій було спричинено шкоду, хоча злочинні дії на неї не спрямовувалися [1, с. 192]. За законодавством Чехії, потерпілий має право на відшкодування: збитків, моральної шкоди; вартості безпідставного збагачення, що було отримано злочинцем унаслідок вчинення ним кримінального діяння щодо окремої особи. До того ж, потерпілій особі надається і відшкодування, яке включає суму втраченого доходу, та доведені витрати на лікування тощо. Водночас, однією з обов'язкових умов щодо отримання відшкодування з боку держави є своєчасне подання такою особою заяви про вчинення злочинного діяння до поліції. Окрім цього, враховується і поведінка потерпілого під час

учинення кримінального діяння, а також, його згода на давання свідчень у кримінальному провадженні [10, с. 155].

Як справедливо зазначає Є.М. Карпенко, основною проблемою державної компенсації завданої злочином шкоди є фінансування таких виплат. Зазвичай для цього держави створюють спеціальні компенсаційні фонди. На сьогодні такі фонди функціонують майже в усіх країнах Європи, Канади, Австралії, Японії, Нової Зеландії. У цих країнах ухвалені відповідні закони, що передбачають право потерпілих на державну компенсацію завданої злочином шкоди, а також шляхи примирення потерпілого з обвинуваченим, професійну медичну і психологічну допомогу жертвам злочинів. Створення та належне функціонування фонду відшкодування потерпілим від злочинів в Україні здатне посилити соціальну захищеність людини, оздоровити моральний стан суспільства та підвищити авторитет держави, її органів правопорядку [1, с. 193].

Слід зазначити, що у цьому напрямку, з питань створення відповідних фондів наша держава вже зробила значні кроки, починаючи з квітня 2005 року, коли приєдналася до Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р., яка закріпила принципи відшкодування державою збитків особам, які постраждали від злочинів [11, с. 5].

На сьогодні, Кабінетом Міністрів України, поки що підтримано створення Фонду відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. Як зазначив Денис Малюська, вказана ініціатива передбачає, що потерпілий має право на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою заробітку внаслідок заподіяння насильницьким кримінальним правопорушенням шкоди його здоров'ю та понесенням витрат на медичні послуги. Також, за словами Дениса Малюська, пропонується гарантувати здійснення відшкодування шкоди з боку держави і у випадках звільнення особи від кримінальної відповідальності з підстав, визначених Кримінальним кодексом України, вчинення суспільно небезпечного діяння неосудною особою або якщо не встановлено особу, яка вчинила насильницьке кримінальне правопорушення. То того ж, передбачається й встановлення адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог посадових осіб органів, на які покладається відшкодування шкоди потерпілим. Саме ж відшкодування шкоди потерпілим буде здійснюватися за рахунок надходжень до спеціального фонду Державного бюджету України від виконання покарань у вигляді штрафу, виправних робіт, збору на відшкодування шкоди, завданої насильницькими кримінальними правопорушеннями, та повернутих у дохід держави у порядку регресу коштів, що були виплачені потерпілим. Окрім цього, мінімальний розмір відшкодування шкоди, запропонований у законопроекті, не може бути менше 40% від встановленого на 01 січня відповідного року прожиткового мінімуму для працездатних осіб [12].

Безумовно, що таке створення та належне функціонування фонду відшкодування потерпілим від злочинів, буде додатковою конституційною гарантією, яка лише сприятиме посиленню соціальної захищеності людини, та підвищить в цілому авторитет держави.

Водночас, доцільно враховуючи практику Європейських держав з питань відшкодування шкоди потерпілим від злочину розробити та

ухвалити окремий закон, який би чітко регламентував підстави та умови для відшкодування, компенсації державою шкоди потерпілому завданій в наслідок вчинення щодо нього умисного злочину. Але, слід звернути увагу, що ідеальної моделі закону з відшкодування шкоди, який діє в європейських державах, і норми якого у повному обсязі можна було б перенести в правове поле України не слід шукати, оскільки треба враховувати не лише соціальні, але й економічні, фінансові та інші чинники, які існують в нашій державі.

Висновки. Норми вказаного закону повинні чітко визначати принципи відшкодування, компенсації шкоди потерпілим від умисних злочинів. Бездоганно прописувати процесуальний порядок відшкодування, права та обов'язки уповноважених на це суб'єктів, джерела, обсяги та строки відшкодування, компенсації. А також, право держави на повернення наданих потерпілому коштів, шляхом висунення вимог в порядку регресу відносно обвинуваченого, якого визнано за вироком суду, що набрав законної сили винним. Нажаль, станом на сьогодні, Кабінетом Міністрів не розроблена, а Верховною Радою не затверджена національна програма компенсації майнової шкоди потерпілим від умисних злочинів. Вказане потребує розроблення відповідних окремих законодавчих актів, які на державному рівні врегульовували б умови, порядок, обсяг та механізм здійснення компенсації особам, які потерпіли від злочину. Інакше, інтереси потерпілого у кримінальному судочинстві так і будуть залишатися на останньому місці після суспільних та державних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпенко Є.М. Міжнародний досвід відшкодування шкоди потерпілому як одна з форм запобігання злочину. *Правовий часопис Донбасу* № 1(62). 2018. С. 190–196.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р.
3. Перегудова Ю.А. Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. № 1. 2018. С. 323–325.
4. В'юник М.В. Щодо питання державної компенсації потерпілим від злочину. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. «Право»*. Вип. № 21. 2014. С. 101–112.
5. Остапенко С.І. Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданій злочином: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
6. Федченко В.М. Відшкодування потерпілому завданій злочином шкоди за рахунок держави. *Науковий вісник ДДУВС* 2010. № 2. С. 36–42.
7. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью. Резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 года. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text.
8. Нор В. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 32–41.
9. Чорноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: монографія. Київ, 2012. 448 с.

10. Абламський С.Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2012. № 3(45). С. 154–159.

11. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев, З.М. Саїдова. За заг. редакцією О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2015. 268 с.

12. Денис Малюська: Уряд підтримав створення Фонду відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-uryad-pidtrimav-stvorennya-fondu-vidshkoduvannya-shkodi-poterpilim-vid-nasilnickih-kriminalnih-pravoporushen>.

A. Zakharova

ENSURING COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY CRIMINAL OFFENSES AS A RESULT OF SCAMMING ACTIVITIES IN THE FIELD OF TOURISM

The purpose of the article is to study the legal regulation and law enforcement practices on compensation for victims of criminal proceedings due to fraud in the field of tourism, identify problematic aspects in this direction, and make regulatory legislative proposals to improve legal compensation for victims of criminal proceedings. The article considers some issues related to compensation for damage caused by a criminal offense as a result of fraudulent acts in the field of tourism. The issues of legal regulation under domestic legislation and the legislation of individual European countries on compensation by the state for damage caused to victims are analyzed. It is emphasized that the priority for victims of fraudulent criminal acts is the requirement of compensation for damage, as well as the issue of compensation, compensation for such damage. It turns out that the voluntary compensation of victims by criminals directly depends on the quality and totality of the indictments collected against them, which fully expose their criminal activities. Meanwhile, the legislator did not pay enough attention to the possibility of voluntary compensation for damage to the person who caused it, as well as the benefits of voluntary compensation for damage. The legal provisions to be settled on this issue are indicated. Emphasis is placed on the need for timely pre-trial investigation of relevant traditional measures aimed at finding and locating, staying, both movable and immovable property, securities, jewelry, etc., which may be seized, in order to ensure compensation to the victim. damage. Emphasis is placed on the effectiveness and expediency of using the capabilities of IT technologies of relevant information resources, Internet services, and monitoring of websites that contain information that can help find as soon as possible the property of criminals who can be seized. At the same time, it is noted that the creation and proper functioning of the state fund for compensation to victims of crimes will be an additional constitutional guarantee that will only strengthen human security and increase the overall authority of the state.

Keywords: providing compensation for damage, fraudulent actions in the field of tourism, criminal proceedings, victim, legal regulation of compensation for damage, state fund.